

MALTUSOVA TEORIJA O STANOVNIŠTVU KAO OSNOV ZA KRITIKU INTERVENCIONISTIČKE DRŽAVE

Marko DOKIĆ *

Polazeći od ideoloških rasprava koje se tiču granice sfere delanja državne vlasti, (ne)opravdanosti državne intervencije, zaštite individualne slobode i pitanja uloge države uopšte, u radu se analizira Maltusova teorija o stanovništvu. Iznosi se teza da teorija o stanovništvu vodi Maltusa ka ideji minimalne države i da predstavlja osnov za kritiku državnog intervencionizma i paternalističke uloge države. U tom kontekstu, ispituju se osnovni postulati Maltusove teorije o stanovništvu, analiziraju se pozitivna i preventivna ograničenja rasta stanovništva, kao i osnovni nedostaci Maltusove teorije – posebno zanemarivanje tehničkog napretka. Poseban deo posvećen je Maltusovoj kritici zakona o sirotinji koji, po njemu, prouzrokuju opšte zlo. Maltus je tvrdio da veće plate ne popravljaju položaj siromašnih, već da remete ravnotežu između broja stanovnika i količine hrane. Čim dođe do povećanja plata dolazi do većeg broja nepromišljenih brakova, većeg broja dece nego što može da se izdržava, manjka hrane i veće nezaposlenosti. Time se potvrđuje početna teza da teorija o stanovništvu vodi Maltusa ka minimalnoj državi i pruža osnov za kritiku državnog intervencionizma. Na kraju, ispituju se značaj Maltusove misli i teorija minimalne države, i zaključuje da ona nije vrednosno neutralna i da je jedina minimalna država koja može da postoji liberalna minimalna država, te da toj tradiciji u okviru liberalne misli pripada i Tomas Robert Maltus.

Ključne reči: *Tomas Robert Maltus, teorija o stanovništvu, minimalna država, klasični liberalizam, laissez-faire doktrina*

Uvod

Danas, posle više od dva veka, može izgledati čudno da se piše o teoriji o stanovništvu Tomasa Roberta Maltusa (Thomas Robert Malthus), koja se nije pokazala tačnom. Činjenicu da se Maltusova teorija o stanovništvu i njeni političko-ekonomski efekti nisu detaljnije ispitali u domaćoj literaturi potvrđuje podatak da nema nijedne monografije, te da je napisano svega nekoliko kraćih radova o Maltusu (videti npr.: Đurđev, 1998), dok je u najvećem broju slučajeva o njemu pisano u okviru kraćih prikaza teorija o stanovništvu i istorije društvene i ekonomske misli. Jedan od razloga za to, pored slabosti osnovnih principa njegove teorije, svakako je i društveno-politički ambijent u periodu posle Drugog svetskog rata i

* Pravni fakultet Univerziteta Crne Gore, Podgorica.

dominacija socijalističke ideologije koja je bila u suštoj suprotnosti sa osnovnim ishodištima do kojih je na političkom i ekonomskom planu dovođila Maltusova teorija o stanovništvu. Stoga, predmet ovoga rada biće prevashodno razmatranje Maltusove teorije u kontekstu ideoloških rasprava o odgovarajućoj sferi delanja vlade, odnosno ulozi države, sa posebnim naglaskom na problem siromaštva i pitanje da li je državna intervencija u cilju smanjivanja siromaštva opravdana. Na osnovu toga, videćemo da Maltusova teorija o stanovništvu predstavlja najbolju uvertiru za oblikovanje one ideje koja je u političkoj teoriji ostala zabeležena kao ideja minimalne države, odnosno države kao noćnog čuvara.

Dakle, Maltusova teorija treba da bude posmatrana i iz ugla ideoloških rasprava i pitanja koja se tiču granice sfere delanja državne vlasti, (ne)opravdanosti državne intervencije i zaštite individualne slobode. Tim pre što se i danas, naročito u društvima u tranziciji, veoma često vode duge rasprave o navedenim pitanjima. I upravo zato, 215 godina docnije, treba ponovo sagledati osnovne postulate Maltusove teorije izložene u delu *Ogled o principu stanovništva (An Essay on the Principle of Population)*, i dovesti ih u vezu sa nekim od osnovnih pitanja formulisanih u istoriji političkih teorija, a jedno od njih jeste pitanje uloge države. Naime, predmet dugotrajnih ideoloških rasprava u političkoj teoriji, između ostalog, bilo je pitanje postoji li moralna obaveza države da se bori protiv siromaštva? Odgovor na ovo pitanje, ukoliko je pozitivan, dalje za sobom povlači sledeće nedoumice: da li država svojom intervencijom, radi pomoći siromašnom stanovništvu, krši načelo jednakosti građana pred zakonom kao konstitutivni element vladavine prava (zbog nužnosti da ih tretira bolje u odnosu na ostale kategorije stanovništva), odnosno da li je takvo nastojanje države jalovo, jer je siromaštvo jedan od zakona prirode (socijaldarvinistički stav)? Ili, da li takav vid državnog intervencionizma nosi sa sobom arbitrarnost i ugrožava individualnu slobodu, stvarajući zavisnost stanovništva od države? Sa druge strane, ukoliko je odgovor negativan, možemo postaviti pitanje ima li država bilo kakvu obavezu da siromašnog građanina održi u životu i pomogne mu da stvori sebi i svojoj porodici bolje uslove za život ili treba da ga pusti da umre od gladi, kakvu sudbinu doživljavaju životinje koje u divljini ne uspeju da uhvate plen? Ili, ako se državnim pomoći siromašnima krši načelo jednakosti pred zakonom koje stoji u službi individualne slobode, i ako zato državna intervencija nije opravdana, da li će siromašnima biti od pomoći to što će slobodni umreti od gladi? Dakle, mnogobrojne su dileme koje opterećuju političku teoriju, a koje svoje ishodište imaju u ideologiji kao skupu ideja i vrednosti posebnih grupa ljudi koji predstavlja sastavni deo društvenog života i koji ga u dobroj meri i oblikuje.

Međutim, naš je zadatak da vidimo na koji način Maltusova teorija o stanovništvu, izložena u pomenutom delu 1798. godine, doprinosi načinima rešavanja nekih od gore postavljenih pitanja. U tom kontekstu pokazaćemo da je priroda Maltusove teorije o stanovništvu takva da se iz nje direktno može naći osnov za odbranu stava klasičnog liberalizma o minimalnoj ulozi države. No, pre toga treba ispitati društveno-politički kontekst koji je uslovio napuštanje Maltusovih ključnih zamisli, pored toga što su se osnovne premise njegove teorije o stanovništvu pokazale netačnim.

U svoje vreme Tomas Robert Maltus je ostavio znatan trag kako u demografiji, tako i u političkoj ekonomiji, a njegovu tvrdnju da se stanovništvo umnožava brže od sredstava neophodnih za život, preuzeo je Čarls Darvin (Charles Darwin), primenivši je na biljni i životinjski svet, uobličivši time svoju naširoko poznatu teoriju evolucije putem prirodne selekcije. Naime, ukoliko postoji stalna tendencija da se broj životinja i biljaka uvećava brže od zaliha hrane, rezultat toga mora biti neprestana borba za opstanak između njih. Ipak, Maltusove ideje nisu bile opšteprihvaćene. Prvo, društveno-politički ambijent više nije bio isti – liberalizam je od svoje klasične forme, preko revizionističkog (socijalnog) liberalizma, sve više poprimao socijalističke primese, pa su se i stavovi o ulozi države promenili. Politički sistem sa obeležjima kao što su negativna sloboda (sloboda "od"), individualizam i autonomija pojedinca, minimalna uloga države, ideja o slobodnom tržištu i državnom neintervencionizmu, doživeo je značajan preobražaj. Postepeno, državna intervencija, koja je ranije posmatrana kao pretnja individualnoj slobodi, postaje poželjna i nezaobilazna. Negativna sloboda, kao odsustvo samovoljne prinude jednog pojedinca nad drugim i, isto tako, odsustvo samovoljne prinude nosilaca političke vlasti nad građanima, biva zamenjena pozitivnom slobodom, čiji koncept podrazumeva da država ima moralnu obavezu da obezbedi adekvatne uslove za samorazvoj građana. Kako samoostvarenja, po novim liberalima, ne može biti tamo gde postoje beda i oskudica, država mora preduzimati određene mere i uzeti aktivnu ulogu u suzbijanju siromaštva. Državna intervencija tako postaje naročito izražena u oblastima socijalnog osiguranja, radnog zakonodavstva i javnog zdravstva. Ovakav razvoj stvari doprineo je uverenju da je *laissez-faire* doktrina, čiji je pristanica bio Maltus, prevaziđena.

Sa druge strane, same premise Maltusove teorije o stanovništvu nisu se pokazale tačnim. Suprotno Maltusovim predviđanjima, nije došlo do rasta stanovništva geometrijskom progresijom u odnosu na proizvodnju hrane koja raste aritmetičkom progresijom i time do disbalansa koji mora voditi ka bedi, oskudici, nezaposlenosti, bolesti i većoj smrtnosti. Naime, prema njegovim naznakama kretanja stanovništva, što ćemo moći da vidimo u

narednim redovima, 1998. godine, tačno dvesta godina posle objavljivanja *Ogleda o principu stanovništva*, trebalo je da bude 256 milijardi ljudi, a pri tome hrane samo za devet milijardi, što se pokazalo netačnim, jer je 1998. bilo oko šest a ne 256 milijardi ljudi. Dakle, polazna tvrdnja Maltusove teorije nije bila valjana, a njen osnovni nedostatak bio je zanemarivanje tehničkog napretka. Njegova teorija o stanovništvu je takođe bila osporavana iz ideoloških razloga (naročito u okviru socijalističke misli), zbog konsekvenci koje su se ogledale u tezi da država svojom intervencijom, umesto da ublaži individualnu nesreću i siromaštvo, na širem planu stvara opšte zlo, te da su radnici sami krivi za težak položaj u kome se nalaze, pa da im država stoga nikakvim merama ne može pomoći. Ipak, bilo je i onih koji nisu sasvim odbacili Maltusovu teoriju o stanovništvu. Neomaltuzijanci (čija je misao naročito bila aktuelna 50-ih, 60-ih i 70-ih godina XX veka) su, sa manjim varijacijama, revitalizovali neke principe Maltusovog učenja. Tako npr. oni u cilju kontrole rasta stanovništva preporučuju korišćenje raznih kontraceptivnih tehnika (Marošević, 1974: 15), dok je Maltus, kao iskreni hrišćanin, više bio usmeren na samokontrolu, odnosno seksualnu apstinenciju. Oni su se više plašili iscrpljivanja prirodnih resursa i mogućnosti nastupanja gladi sa širokim posledicama po stanovništvo, dok se Maltus više plašio siromaštva, što u centar stavlja pitanja uloge države i neke ekonomske probleme.

Da bismo videli koje je Maltusovo stanovište kada je reč o tome koje su osnovne funkcije države, i potom ga svrstali u zagovornike teorije minimalne države, neophodno je ispitati osnovne postulate Maltusove teorije o stanovništvu i sve konsekvence koje iz njih proizilaze, a koje su relevantne u smislu osnovne teme ovog rada.

Osnovni postulati Maltusove teorije o stanovništvu

Osnovna teza od koje kreće Tomas Maltus, da se stanovništvo umnožava brže od sredstava za život, temelji se na dva osnovna postulata, odnosno zakona prirode. Ti postulati su: (1) hrana je neophodna za čovekovu egzistenciju i (2) strast između polova je neminovna (Malthus, 2007: 4). Međutim, problem je u tome što je, po Maltusovim rečima, sposobnost uvećanja stanovništva daleko veća od mogućnosti da se proizvedu sredstva koja su neophodna za život. Ukoliko rast stanovništva ničim nije ograničen, dolazi do uvećanja stanovništva geometrijskom progresijom, dok se proizvodnja hrane uvećava samo aritmetičkom progresijom (Malthus, 2007: 5). Stanovništvo, ukoliko njegovo uvećanje nije ograničeno, ide u pravcu da se udvostruči u prvih 25 godina, a potpuno je nezamislivo da se u sledećih 25 učtвороstruči. Možemo pretpostaviti da će proizvodnja hrane u drugih 25 godina samo biti jednaka postojećoj proizvodnji, ili – dolazi do uvećanja aritmetičkom progresijom. Tako,

ukoliko pretpostavimo da je ukupan broj stanovnika na svetu hiljadu miliona, "ljudska vrsta će se uvećavati progresijom – 1, 2, 4, 8, 16, 32, 64, 128, 256, 512 itd., a proizvodnja hrane progresijom – 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10 itd" (Malthus, 2007: 9). Sve ovo, smatra Maltus, neminovno mora da prouzrokuje bedu.

U II poglavlju *Ogleda* Maltus daje prve naznake o vezi socioekonomskog položaja stanovništva i odnosa stanovništva i sredstava neophodnih za život, što omogućava da Maltusa svrstamo u tradiciju društvenih mislilaca kojima je ideal bila neintervencionistička, minimalna država. Naime, on kaže, ako pretpostavimo da su sredstva potrebna za život u bilo kojoj zemlji jedva prikladna da podmire potrebe njenih žitelja, a da se broj stanovnika povećava pre nego što dođe do povećanja sredstava potrebnih za život, da je evidentno da će siromašni slojevi stanovništva morati da žive mnogo gore i da će mnogi od njih biti u ozbiljnoj nevolji. Jer, tada će broj radnika daleko prevazilaziti broj potrebnih radnih mesta; cena rada imaće tendenciju pada, dok će cene životnih namirnica rasti.

Po Maltusu, nedaće sa kojima se suočava siromašno stanovništvo posledica su aktivnosti njih samih. Jer, ukoliko je radnička plata jedva tolika da može da obezbedi izdržavanje dvoje dece, a radnici u najvećem broju slučajeva imaju više od petoro dece, onda je jasno da za svoje teško materijalno stanje i život u bedi ne mogu kriviti nikoga drugoga do sebe (Malthus, 2007). Svako povećanje plata radnicima, koji se ne mogu disciplinovati kada je reč o suzdržavanju od seksualnih aktivnosti, nužno će dovesti do toga da oni imaju više dece nego što realno mogu da izdržavaju. Ovakav porast stanovništva, uz nedostatak sredstava za održanje egzistencije, dovodi do nezaposlenosti, nestašice hrane, bolesti i, na kraju, veće smrtnosti. Maltusovo stanovište prihvatio je i Dejvid Rikardo (David Ricardo), takođe ističući da povećanje plata rezultira povećanjem broja stanovnika, a ovo opet povećanjem ponude radne snage. Konkurencija među radnicima da dobiju posao uvek dovodi do pada plata na prirodan nivo, neophodan za golu egzistenciju, ili čak i niže: "kada se broj radnika poveća, zbog podsticaja koji visoke nadnice daju rastu broja stanovnika, nadnice opet padaju na svoju prirodnu cenu i, čak, zbog povratnog dejstva, ponekad i niže od te cene" (Rikardo, 2012: 68). Dakle, državna intervencija usmerena ka tome da se povećaju plate ne može rešiti probleme siromašnih. Na taj način dolazi do uvećanja stanovništva, viška radne snage i niže cene rada, dok će sa druge strane cene osnovnih životnih namirnica rasti usled disbalansa između porasta stanovništva i proizvodnje hrane. Za njihov težak položaj *nije* kriva država i stoga ona nema obavezu da im pomaže. Time je Maltus postavio temelje za ideju minimalne, neintervencionističke države čija je osnovna funkcija zaštita od spoljašnjeg neprijatelja i deljenje pravde na

unutrašnjem planu, odnosno održavanje pravičnih odnosa među građanima. Po Maltusovim postulatima teorije o stanovništvu državna intervencija, koja na siromaštvo ne gleda kao na jedan od zakona prirode već kao na zlo koje je potrebno iskoreniti jer prouzrokuje patnju, odnosno bolest i glad, ne može popraviti položaj siromašnog stanovništva. Uzrok siromaštva nalazi se isključivo u aktivnostima te kategorije stanovništva, pa je zato državna intervencija uvek jalova i samo prouzrokuje još veća zla. To znači da uloga države ne treba da bude briga o siromaštvu. Siromaštvo je posledica osnovne teze od koje polazi Maltusova teorija o stanovništvu, teze da se stanovništvo umnožava brže od sredstava za život.

Pozitivna i preventivna ograničenja rasta stanovništva

Esencijalni element Maltusove teorije o stanovništvu predstavlja detaljno razmatranje ispitivanje vrsta ograničenja rasta stanovništva. Prvi Maltusov zakon prirode, po kome je hrana neophodna za čovekov opstanak, nalaže da se broj stanovnika uravnoteži sa količinom hrane. To znači da moraju postojati određena ograničenja rasta stanovništva, jer će u suprotnom sama priroda morati da se pobrine za uravnoteženje ove dve nejednake moći. Ukoliko broj stanovnika daleko prevazilazi količinu hrane, glad je neizbežna posledica takvog disbalansa. U VII poglavlju *Ogleda* Maltus ističe da glad predstavlja najstrašniju snalažljivost prirode (Malthus, 2007). Kako je sila stanovništva daleko veća od kapaciteta zemlje da proizvede sredstva neophodna za ljudsku egzistenciju, "preuranjena smrt mora u nekom obliku posetiti ljudsku rasu", a poroci čovečanstva ne predstavljaju ništa drugo do "energične i vešte službenike depopulacije" (Malthus, 2007: 53–54). Oni su, po rečima Maltusa, "prethodnici u velikoj vojsci uništenja i često sami završavaju strašan posao. Ali, ukoliko ne uspeju u ovom ratu istrebljenja, periodi boleština, epidemija, kuge i bede razvijaju se u užasnom nizu, i odnose hiljade i desetine hiljada. Ukoliko je pak uspeh još uvek nepotpun, ogromna neizbežna glad prikrada se uzdižući se, i sa jednim snažnim udarcem niveliše stanovništvo sa zalihama hrane u svetu" (Malthus, 2007: 54).

Maltus razlikuje pozitivna i preventivna (negativna) ograničenja rasta stanovništva. Pozitivna su ona koja suzbijaju uvećanje stanovništva koje je već počelo (Malthus, 2007: 28). To npr. mogu biti razne vrste prirodnih nesreća, glad, epidemije i sl. Iako se na ovaj način kontroliše porast stanovništva, zbog bede i bola koji se na taj način stvaraju, ovo se ne može smatrati idealnim rešenjem problema povećanja populacije. Druga vrsta ograničenja rasta stanovništva, preventivna ograničenja, sastoje se u naporima samih ljudi da smanje natalitet – npr. odlaganje braka, celibat i sl. Dakle, ljudi preventivno deluju da ne bi došlo do nekontrolisanog povećanja stanovništva i disproporcije između broja stanovnika i količine

hrane i zato ih označavamo preventivnim, tj. negativnim (jer se sastoje u uzdržavanju). Maltus pokazuje da je ova vrsta ograničenja u određenom stepenu prisutna u svim kategorijama stanovništva. Tako npr. postoje ljudi koji pripadaju najvišim slojevima koje ideja o neophodnosti ograničenja troškova odvraća od braka, ili pak to čini nužnost odricanja od hirovitih zadovoljstava u slučaju kada bi formirali porodicu; sinovi trgovaca i farmera savetuju se da se ne žene sve dok se ne stabilizuju i učvrste u poslu i na farmi, što će im omogućiti da izdržavaju porodicu; radnici koji slabo zarađuju, a koliko-toliko uživaju određeni stepen udobnosti kao samci, oklevaće pre nego što odluče da imaju porodicu i tako mala primanja dovoljna da podmiri potrebe jedne osobe podele na četiri ili pet osoba (Malthus, 2007: 25–26). Dakle, preventivna ograničenja deluju, doduše sa različitom snagom, u svim klasama u zajednici.

Preventivna ograničenja su sa ekonomsko-političkog aspekta Maltusovog učenja naročito značajna, jer bi shodno tome siromašni trebalo da se uzdržavaju od braka sve do onog trenutka kada budu sposobni da svojoj porodici obezbede elementarne uslove za život: krov nad glavom, hranu i odeću. Reč je o vrsti moralnog ograničenja. Teza da se stanovništvo umnožava brže od sredstava za život stavlja pred moralnu dilemu: da li treba imati potomstvo ukoliko nismo u mogućnosti da mu obezbedimo sredstva neophodna za život? Ukoliko uzmemo primer radnika koji zarađuje tek toliko da zadovolji svoje osnovne potrebe, postavlja se pitanje da li je moralno opravdano da se oženi i stvori porodicu ukoliko ne može da obezbedi sredstva potrebna za njeno održanje. Ako bi ipak odlučio da se oženi i formira porodicu, morao bi više i napornije da radi, ali mu ni takav rad ne bi bio dovoljan da zadovolji potrebe četvoro ili petoro ljudi. Dakle, ako je iole savestan i razuman neće se usuditi da dozvoli da njegova deca gladuju ili da bude u obavezi da traži pomoć svoje parohije (Malthus, 2007: 26). U takvoj situaciji, smatra Maltus, on treba da se uzdrži od ženidbe i ideje o porodici – reč je o negativnoj kočnici koja deluje kao moralno ograničenje.

Ova komponenta Maltusovog učenja, oličena u samokontroli i uzdržavanju od seksualnih aktivnosti, igra veoma značajnu ulogu. On je naglašavao da dilema – brak i deca uz oskudna sredstva za život brojne porodice ili celibat i ostanak van braka sve dok osoba ne bude u mogućnosti da prehrani svoju porodicu – uvek mora imati snagu moralnog ograničenja i u hrišćanskom duhu više insistirao na značaju samokontrole kada su telesna zadovoljstva u pitanju, nego na drugim sredstvima kojima se može kontrolisati rast stanovništva. Hrišćanska zapovest "onaj ko ne radi ne treba ni da jede" znači da radnik koji fizički ne može da radi toliko da podmiri potrebe svoje porodice, nema moralno pravo da je osnuje. Stoga, celibat predstavlja najpoželjnije rešenje koje je u službi ograničenja

rasta stanovništva, barem do trenutka dok osoba ne bude u mogućnosti da svojoj porodici obezbedi osnovna sredstva za život.

Na osnovu rečenog možemo odbaciti neke od osnovnih prigovora upućenih Maltusovoj teoriji, iako to ne dovodi u pitanje činjenicu da se njegova teorija nije pokazala tačnom. Prvo, reč je o tvrdnji da je Maltus svoje populacione principe primenjivao samo na siromašnije slojeve stanovništva, te da nije reč o prirodnom zakonu jer bi on morao da važi za sve. Međutim, već smo videli da je Maltus ukazivao da su preventivna ograničenja prisutna, u manjoj ili većoj meri, u svim kategorijama stanovništva, a osnovni razlog zbog koga je najviše pažnje posvetio siromašnim slojevima jeste taj što je mogućnost uzdržavanja i samokontrole u najmanjoj meri prisutna u tom delu populacije. Zato je tu najveći značaj delovanja moralnih kočnica. Većim brojem dece u siromašnim porodicama još više raste ukupan broj siromašnih. To za posledicu ima jačanje ideje da država treba da se umeša i ispravi društvene nejednakosti, a svako nastojanje države da redukuje ukupno siromaštvo, kao što ćemo videti, dovodi do suprotnog efekta, ne do smanjenja već do uvećanja društvenih patnji. Drugo, prigovor da Maltus nije pravio razliku između seksualnog i prokreacionog ponašanja kao dve različite stvari nije na mestu, jer on nije poricao neugasivu strast između polova, već je insistiranjem na celibatu nastojao da kod siromašnijeg stanovništva koje "krasi" nepromišljenost uveća moć samokontrole i uzdržavanja. Osim toga, celibat je više u hrišćanskom duhu nego što je to slučaj sa abortusom, vanbračnim odnosima i prostitucijom, kojima je iz tog ugla veoma teško dati karakter moralnog ograničenja.

Od dve vrste ograničenja, druga je znatno poželjnija. Pošto određena ograničenja rasta stanovništva uvek moraju postojati, daleko je bolje da ona budu rezultat promišljanja o teškoćama održavanja porodice i straha od oskudice, nego da do ograničenja dođe kroz siromaštvo i bolest (Malthus, 2007: 35). Međutim, kako je uzdržavanje osobina koja najviše nedostaje masama, nije moguće isključiti prvopomenutu, pozitivnu vrstu ograničenja. Ipak, preventivna ograničenja rasta stanovništva imaju ključni značaj za sagledavanje uloge države i ispitivanje odnosa između pojedinca i države. Ova pitanja političke teorije etičke su prirode i u Maltusovoj društvenoj misli izvode se iz osnovnih principa njegove teorije o stanovništvu. U prvi plan ideološke dileme o ulozi države (da li treba da bude minimalna ili intervencionistička) Maltus, kroz svoju teoriju o stanovništvu, stavlja pojedinca. Pošto su pojedinci sami odgovorni za svoj socioekonomski položaj, država nema ni odgovornost ni moralnu obavezu da im na bilo koji način pomaže. Maltus, kroz tezu da se stanovništvo umnožava brže od sredstava za život i kroz insistiranje na značaju (preventivnih) ograničenja rasta stanovništva, sužava delokrug

vladine akcije i čini izlišnim državnu intervenciju u cilju smanjivanja siromaštva. Dakle, poseban značaj ima individualna odluka, koja je, kao što smo videli, jedna vrsta moralne dileme. Ukoliko je ona neodgovarajuća, pojedinac sam snosi posledice svoga izbora i ne postoji moralna obaveza države da mu na bilo koji način pomogne.

Teorija o stanovništvu kao argument u prilog državnom neintervencionizmu: Maltusova kritika zakona o sirotinji

Kao i Adam Smit (Adam Smith), i Tomas Maltus je smatrao da državna intervencija uvek daje loše efekte i guši ekonomski i društveni napredak. Samo je on, za razliku od Smita, na siromaštvo gledao kao na jedan od zakona prirode koji se nikakvim merama vlade ne može otkloniti (Peri, 2000: 302). Opravdanje za državni neintervencionizam Maltus pronalazi upravo u teoriji o stanovništvu. Po njemu, siromašni su sami krivi za nezavidan položaj u kome se nalaze, a on je direktna posledica broja dece kojima nisu bili u stanju da obezbede osnovne uslove egzistencije. Analogno tome, samo oni sami, a ne država, odnosno vlada svojim merama, mogu popraviti svoj položaj, tako što će izbegavati da formiraju porodicu pre nego što budu u mogućnosti da je izdržavaju. Maltus je tvrdio da više plate ne obezbeđuju bolji položaj siromašnima, već da remete neophodnu ravnotežu između broja stanovnika i količine hrane. Povećanjem plata oni postaju skloni tome da imaju više dece nego što mogu da izdržavaju, što dovodi do manjka hrane, veće nezaposlenosti, zatim smanjenja plata i na kraju, bede, bolesti i smrti. Dakle, teorija o stanovništvu utemeljena na tezi da se stanovništvo umnožava brže od količina hrane, vodi Maltusa ka minimalnoj državi i pruža mu osnov za kritiku državnog intervencionizma. Naravno, ova polazna teza nije valjana, ali u ovom momentu ona će nam poslužiti da uočimo vezu između njegovih razmatranja o rastu populacije i zamisli o nužnosti suzdržavanja od pružanja državne pomoći, što ćemo najbolje videti na primeru kritike tzv. zakona o sirotinji (*poor laws*).

Maltus je bio protivnik zakona o sirotinji, tvrdeći da, iako mogu neznatno ublažiti intenzitet individualne nesreće, na širem planu oni uvek prouzrokuju opšte zlo (Malthus, 2007: 29). Tako, on kaže da ukoliko pretpostavimo da se većim opterećenjem bogatih, osamnaest penija dnevno može pretvoriti u pet šilinga, onda bi se mogao izvesti zaključak da bi tada siromašni mogli živeti nešto lagodnije i obezbediti sebi i komad mesa dnevno. Ali, nastavlja, to bi bio pogrešan zaključak jer transfer od tri šilinga i šest penija dnevno svakom radniku neće uvećati količinu mesa u zemlji (Malthus, 2007:30). Posledica toga biće da će takmičenje kupaca na tržištu mesa brzo podići cenu sa šest ili sedam penija na dva ili tri

šilinga, što će dovesti do toga da ta roba ne bude podeljena između više ljudi nego do tada. Kada je roba deficitarna i kada se ne može raspodeliti svima, onaj koji ponudi najviše postaje njen vlasnik. Ukoliko pretpostavimo, produžava dalje Maltus, da će se takmičenje među kupcima mesa nastaviti toliko dugo da veći broj stoke može godišnje da se odgaja, to bi se moglo učiniti samo uz povećanje cene kukuruza. Ovo bi međutim bilo štetno, jer se zna da zemljište onda ne može da podrži istu populaciju, a kada su sredstva neophodna za život oskudna u odnosu na broj stanovnika, potpuno je nebitno da li siromašni imaju osamnaest penija ili pet šilinga (Malthus, 2007: 30). Dobijanje pet šilinga umesto osamnaest penija dnevno dovešće do toga da se stvara privid nešto bogatijeg života, što rezultuje time da će sada oni čija su primanja na ovaj način uvećana biti u stanju sebi da priušte dosta sati, ili čak dana, dokolice. To će pak automatski ograničiti produktivnost industrije i za kratko vreme će i čitava nacija i sami siromašni slojevi društva biti u gorem položaju nego kada su primali svega osamnaest penija dnevno. Na taj način Maltus, naravno s osloncem na svoju teoriju o stanovništvu, pokazuje da državna intervencija ne obezbeđuje blagostanje već upravo suprotno – opšte zlo.

Po Maltusu, ova vrsta zakona, koja se donosi sa ciljem da popravi položaj sirotinje, dovodi do suprotnog efekta – pogoršavanja na opštem nivou. Iako im je svrha da smanje siromaštvo, oni ga uvećavaju. Prvo, njihova očigledna tendencija je da dovode do uvećanja stanovništva bez istovremenog uvećanja hrane koja bi bila dovoljna da podmiri potrebe tog broja stanovnika. Siromašni će, čim su im primanja veća, sa vrlo malo ili bez promišljanja uopšte, da sklapaju brakove i formiraju porodice sa brojem dece koju ne mogu sami da izdržavaju. Dakle, oni ohrabruju siromašne da sklapaju nepromišljene brakove (Hollander, 1997: 26). Na taj način oni još više doprinose siromaštvu, jer zbog uvećanja stanovništva raspoložive životne namirnice moraju da se raspodeljuju svakom čoveku u daleko manjim porcijama. Takođe, u tom slučaju je očigledno i da će rad onih kojima parohija ne pruža pomoć obezbediti manju količinu životnih namirnica nego ranije, što će za posledicu imati to da će veći deo njih morati da traži pomoć (Malthus, 2007: 32). Drugo, kaže Maltus, "količina životnih namirnica koja se upotrebljava u radnim domovima¹ od strane delova društva koje generalno možemo smatrati manje vrednim umanjuje udeo koji bi u protivnom pripao daleko marljivijim i vrednijim članovima, i tako na isti način primorava sve veći broj da postanu zavisni. Čak i ako bi siromašni u radnim domovima živeli bolje nego što je to slučaj, nova

¹ Radni domovi, ili radna skloništa (*workhouses*), predstavljali su prostor gde je onima koji nisu mogli da se izdržavaju bio ponuden smeštaj i zaposlenje. Reč je o vrsti pomoći siromašnima koje je predviđao Elizabetanski zakon o sirotinji, poznat kao Stari zakon o sirotinji, donet 1601. godine. U XIX veku, tačnije 1834. godine, donet je Novi zakon o sirotinji.

raspodela novca od strane društva imala bi приметnu tendenciju da oslabi položaj onih koji su izvan radnih domova jer dovodi do rasta cena životnih namirnica" (Malthus, 2007: 32–33).

Slično mišljenje kao i Maltus, kada je reč o zakonima o sirotinji i državnom intervencionizmu uopšte, imao je i Herbert Spencer (Herbert Spencer), otac socijaldarvinizma i tvorac kovanice "opstanak najspособnijih" (*survival of the fittest*). U svom poznatom delu *Socijalna statika* (*Social Statics*), Spencer kaže: "...od date populacije, što je veći broj onih koji žive od izdašnosti drugih, mora biti manji broj onih koji žive od rada; a što je manji broj onih koji žive od rada, mora biti manja proizvodnja hrane i drugih potrebitina; a što je manje hrane i drugih potrebitina, mora biti veća oskudica" (Spencer, 1910: 82). Spencer ukazuje i da je dodatna nevolja to što su ovi zakoni utemeljeni na pravu građana da budu izdržavani, a da se pri tome ne može precizno odrediti šta podrazumeva izdržavanje, odnosno u čemu se između dva ekstrema – umiranja od gladi i raskoši – sastoji to što se podrazumava pod izdržavanjem (Spencer, 1910: 76). Zakon o sirotinji posredno ohrabruje nepromišljene brakove, upozorava i Spencer. Što država više preuzima za siromašnije slojeve, sve više se smanjuju troškovi oženjenog na račun neoženjenog čoveka, i na taj način se povećava iskušenje za sklapanje braka (Spencer, 1910: 93). Spencer je inače bio najdosledniji zagovornik ideje minimalne države u XIX veku i predstavnik filozofije krajnjeg individualizma. Smatrao je da je jedina funkcija koju država treba da ima zaštita od spoljašnjeg neprijatelja i održavanje pravičnih odnosa među građanima. Zato, u *Principima etike* (*The Principles of Ethics*) navodi da je od tri vrste pomoći siromašnima – 1) zakonom ustanovljena pomoć putem raspodele novca koji se prinudno iziskuje, 2) pomoć od strane spontano organizovanih društava u čije se fondove dobrovoljno daju prilozima i 3) pomoć koja se pruža lično – najgora ona u vidu sirotinjskih zakona, jer protivreći ograničenju državnih funkcija na čemu insistira njegova etika. Ukoliko je osnovna i jedina funkcija države ona koju smo maločas naveli, jasno je da država prevazilazi tu funkciju ukoliko oporezuje jednu klasu zarad koristi druge (Spencer, 1978: 394). I Maltus je, kao i Spencer, bio protivnik etatizma i širenja delokruga vlade, ali za razliku od Spensera nije izneo celovitu teoriju minimalne države. Ipak, njene konture jasno su vidljive iz Maltusovih socioekonomskih promišljanja utemeljenih na njegovoj teoriji o stanovništvu.

Zanemarivanje tehničkog napretka kao osnovna slabost Maltusove teorije o stanovništvu

Na osnovu svega što je do sada rečeno nije sporno da Maltusova teorija o stanovništvu ide u prilog odbrani *laissez-faire* doktrine. Antietatizam, državni neintervencionizam, samoreglativno tržište, individualna odgovornost, minimalna država – sve su to karakteristike Maltusove društvene misli koje proizilaze iz njegove teorije o stanovništvu. Ali, još na početku smo istakli da se ona nije pokazala tačnom. Stoga, iako je svrha ovog rada da prevashodno pokaže na koji je način Maltusova teorija o stanovništvu uticala na oblikovanje njegovih osnovnih stavova po pitanju uloge koju država treba da ima, potrebno je videti i koji su njeni osnovni nedostaci. U tom cilju nameću se dva osnovna, inače povezana, pitanja. Prvo, zbog čega, po Maltusu, proizvodnja hrane raste isključivo po aritmetičkoj progresiji? I drugo, da li je Maltus u svojoj teoriji potcenio mogućnost tehničkog napretka?

Maltusova tvrdnja da čovekov biološki kapacitet za reprodukcijom prevazilazi njegov fizički kapacitet da uveća količinu hrane predstavlja osnovni stav pomoću koga kreira tezu da se stanovništvo uvećava geometrijskom, a proizvodnja hrane aritmetičkom progresijom. Pri tome, ova teza ignoriše jedan veoma značajan materijalni faktor koji dovodi u pitanje njenu održivost – tehnički napredak. Izjednačavajući sredstva za život sa hranom Maltus je zapravo nastojao da pokaže da ubrzano uvećanje useva nije ostvarivo, budući da je zemljište ograničeno i da do tehničkih poboljšanja ne dolazi tako brzo, a zakon opadajućih prinosa predstavljao je magičnu frazu korišćenu za potvrdu ove teze (Blaug, 1985: 70). Pošto je zemljište fiksno to znači da, čak i ukoliko se poveća radna snaga, neće doći do povećanja proizvodnje hrane. Zato, po Maltusu, ukoliko se stanovništvo neprestano uvećava (geometrijskom progresijom), uz ograničenost površine zemljišta, gladovanje i beda neizostavno moraju nastupiti. Ovakav pesimistički zaključak proizilazi iz osnovnih postulata njegove teorije o stanovništvu i teze da sposobnost uvećanja stanovništva daleko nadmašuje mogućnost da se proizvede hrana. Međutim, ova teza uopšte ne uzima u obzir mogućnost tehničkog napretka, što je inače "Ahilova peta" Maltusove teorije. Sumoran ton njegovih pogleda u dobroj meri predstavlja posledicu zanemarivanja jednog bitnog faktora, tehničkog napretka, koji bi, da je našao mesta u Maltusovoj teoriji, u značajnoj meri izmenio osnovne postavke te teorije, naročito tezu da proizvodnja hrane raste isključivo po aritmetičkoj progresiji.

Maltus je tvrdio da promene u tehnologiji nikada ne mogu nadoknaditi ograničene prirodne resurse. Ali, tehnički napredak ne poznaje zakon opadajućih prinosa koji predstavlja statički zakon koji ne uzima u obzir

tehničke inovacije (Blaug, 1985: 70). On ništa ne govori o povećanju stanovništva koje radi na datom zemljištu pod uslovima stalnog usavršavanja tehnologije. Suprotno zakonu opadajućih prinosa, tehnički napredak predstavlja dinamičku kategoriju – tako je, na primer, klasični industrijalizam zamenjen postindustrijskim društvom u čijim se temeljima nalaze kompjutersko-informatičke veštine.

Dakle, Maltus je zanemario tehnički napredak koji obezbeđuje brži rast proizvodnih kapaciteta u odnosu na rast stanovništva. Zbog ovog propusta on i nije mogao doći do drukčije teze po pitanju rasta stanovništva od one koju je postavio, pa možemo kazati da ovaj propust predstavlja osnovnu slabost njegove teorije. Štaviše, zanemarivanje tehničkog napretka predstavlja ključan činilac za demantovanje osnovnih principa Maltusove teorije o stanovništvu.

Zaključak

Maltus je krajem XVIII veka izneo jednu krajnje pesimističku sliku društva, koja je bila u direktnoj suprotnosti sa optimističkim pogledima o prirodnoj savršenosti čoveka i napredovanju društva. Uostalom, u *Ogledu o principima stanovništva* on kritikuje takve vizije društva koje su dali Kondorse (Condorcet) i Godvin (Godwin). Pesimistički ton Maltusove misli prevashodno je rezultat društvenih okolnosti u kojima je živeo. Porast broja stanovnika izazvan industrijskom revolucijom² uslovio je izuzetno težak život radnika i njihovo siromaštvo, zajedno sa bolestima i većom stopom smrtnosti zbog života u veoma lošim uslovima.³ Nesreća i siromaštvo radničke klase sa kraja XVIII i prve polovine XIX veka, i uopšte sumorna slika društva Engleske toga doba suštinski je odredila kurs Maltusove teorije i oblikovala njegovu misao. Veoma brz rast stanovništva, nedostatak hrane, siromaštvo, beda, nehigijenski uslovi života siromašnih slojeva predstavljaju osnovne društvene probleme kojima se Maltus bavi. Ipak, njegova teorija o stanovništvu nije se pokazala kao tačna, ali je značajna jer nam omogućava da bolje spoznamo osnovne političko-ekonomske poglede Tomasa Maltusa, koji se prvenstveno tiču uloge države. U tom smislu, Maltusa možemo svrstati u tradiciju klasičnog liberalizma, koja je insistirala na značaju: individualne slobode (negativno pojmljene), autonomije pojedinca, samoregulativnog

² Broj stanovnika na ostrvu se sa blizu 6.000.000 na početku XVIII veka povećao na skoro 19.000.000 sredinom XIX veka.

³ O porastu broja stanovnika i teškom položaju radnika u Engleskoj svedoče podaci da se stanovništvo u Mančesteru između 1760. i 1830. godine povećalo sa 17.000 na 180.000, kao i da su muškarci, žene i deca živeli u zapuštenim i prljavim stanovima – negde čak po petnaestoro u jednom podrumu (Brodell, 2008: 542).

tržišta i jednakosti građana pred zakonom, uz oštro suprotstavljanje širenju državne intervencije i svakom vidu etatizma.

Maltusova teorija suprotstavljena je svim onim tendencijama koje su kasnije liberalizam neosetno vodile ka socijalizmu. A taj neosetni dolazak socijalizma pokazao je da on ne mora biti posledica revolucije već da se može uspostaviti postepeno. Uostalom, ideja o uspostavljanju socijalizma revolucijom, svojstvena marksističkoj retorici, nikada nije našla plodno tle u Engleskoj. U Engleskoj je bio dominantan fabijevski socijalizam kao svojevrsna kombinacija socijalnoliberalnih i evolucionističko-socijalističkih ideja. Međutim, zagovornici vrednosti klasičnog liberalizma neprestano su upozoravali da širenjem socijalističkih ideja neosetno nestaje sloboda. Takvi stavovi prema socijalizmu i državnom intervencionizmu države blagostanja (*welfare state*), naročito su bili karakteristični za neoliberalizam, koji je revitalizovao osnovne vrednosti klasičnog liberalizma. Na kraju, oni su dobili svoje realno utemeljenje u politici Ronalda Regana (Ronald Reagan) u SAD i Margaret Tačer (Margaret Thatcher) u Britaniji. Ideja minimalne države ponovo postaje aktuelna kroz Reganovu poruku Amerikancima da država nije rešenje za probleme, već da je upravo država problem. To je istovremeno značilo napuštanje politike državnog intervencionizma. Dakle, 70-ih i 80-ih godina XX veka biva obnovljena teza o pogubnosti državnog intervencionizma, na šta je Maltus upozoravao još krajem XVIII veka.

Možemo zaključiti da Maltus pripada onoj tradiciji u okviru liberalne misli koja se protivila paternalističkoj ulozi države i proširivanju sfere delanja vlade. Reč je o teorijskom konceptu minimalne države, po kome država ne treba da interveniše u raznim sferama društvenog života, kao što su zdravstvo, obrazovanje, briga o siromašnima i sl., u cilju socijalne zaštite građana. Teorija minimalne države je u suštini krajnje jednostavna, jer podrazumeva da postoji samo jedna osnovna funkcija države. Ali, onda možemo postaviti pitanje da li minimalna država može biti i socijalistička, a ne samo liberalna (Grej, 1999: 98)? To bi bio slučaj ukoliko bi osnovna funkcija države bila socijalna zaštita građana. Ipak, ovakvo tvrđenje nije na mestu. Naime, dok osnovna funkcija države u okviru izvorne liberalne zamisli o minimalnoj državi pretpostavlja samo zaštitu od spoljašnjeg neprijatelja i deljenje pravde na unutrašnjem planu (održavanje pravičnih odnosa među građanima – što uključuje zaštitu svojine u širem smislu),⁴ osnovna funkcija socijalističke minimalne države (socijalna zaštita građana) povlačila bi za sobom čitav niz aktivnosti vlade u različitim sferama društvenog života. Tako bi funkcija socijalne zaštite građana bila

⁴ Ovde mislim, pre svega, na Lokovo (Locke) shvatanje svojine izloženo u njegovom delu *Dve rasprave o vladi (Two Treatises of Government)*, pod kojim je podrazumevao ne samo materijalna dobra, već i život i slobodu (videti: Lok, 2002).

neostvariva bez značajnog državnog intervencionizma na mnogim poljima. Suprotno, osnovna funkcija liberalne minimalne države takve je prirode da ne povlači za sobom značajniju vladinu akciju. Dakle, teorija minimalne države *nije* vrednosno neutralna. Vrednosti koje promoviše socijalizam nisu kompatibilne sa idejom minimalne države. Socijalizam je po svojoj prirodi kolektivistička doktrina, koja ne podrazumeva minimalnu državu, već široki spektar vladinih mera usmerenih ka ostvarivanju socijalne zaštite građana i socijalne pravde. Suprotno, osnovna vrednost liberalne minimalne države jeste zaštita individualne slobode, i to ne samo od pravno neutemeljenih nasrtaja drugih pojedinaca, već isto tako i od pravno neutemeljenih nasrtaja nosilaca javne vlasti. Zato, ispred reči "minimalna država" nema potrebe da se dodaje epitet "liberalna", jer je jedina minimalna država koja može da postoji upravo liberalna minimalna država. Toj liberalnoj tradiciji pripada i Tomas Robert Maltus.

Literatura

- BLAUG, M. (1985). *Economic Theory in Retrospect* (Cambridge: Cambridge University Press), <http://digamo.free.fr/blaug62.pdf>.
- BRODEL, F. (2008). *Materijalna civilizacija: ekonomija i kapitalizam, knj. III* (Novi Sad i Podgorica: Službeni list SRJ – Stylos – CID).
- ĐURĐEV, B. (1998). "Dva veka Maltusa", *Stanovništvo*, vol. 36, br. 1-2.
- HOLLANDER, S. (1997). *The Economics of Thomas Robert Malthus* (Toronto: The University of Toronto Press).
- LOK, DŽ. (2002). *Dve rasprave o vladi* (Beograd: Utopija).
- MALTHUS, T. R., (2007). *An Essay on the Principle of Population* (New York: Dover Publications).
- MAROŠEVIĆ, T. (1974). "Maltusova teorija i neomaltuzijanci u svetlu znanosti i vjere", *Obnovljeni život*, vol. 29, br. 1.
http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=88160
- PERI, M. (2000). *Intelektualna istorija Evrope* (Beograd: CLIO).
- RIKARDO, D. (2012). *O principima političke ekonomije i oporezivanja* (Beograd: Službeni glasnik).
- SPENCER, H. (1910). *Social Statics: Abridged and Revised* (London: Watts).
- SPENCER, H. (1978). *The Principles of Ethics, vol. II* (Indianapolis: Liberty Fund).

Marko Dokić

Malthus's Theory on Population as a Basis for Criticism of the Interventionist State

S u m m a r y

Going by ideological debates concerning (un)justifiable state intervention, protection of individual liberty, and the question of state's role, this article analyses Malthus's theory on population. It states a thesis that theory on population leads Malthus toward the idea of a minimal state and represents a basis for criticism of an interventionist state and its paternalistic role. The article consists of an introduction, four sections and a conclusion.

The introduction cites goals of the work and gives basic notes on Malthus's theory on population and its socio-historical context. Special consideration is paid on reasons that lead to desertion of his ideas with a special focus on changes within liberal ideology, that lead to dissociation from classical liberalism and a merging of liberalism with socialism.

The first part examines basic principles of Malthus's theory on population – primarily the idea that the population multiply faster than the food supply, and that population, when unchecked, increases in geometrical ratio, while subsistence increases only in arithmetical ratio. Afterwards, this Malthus's idea is linked to the status of the poor, and is concluded that the state intervention is useless, being that the troubles this part of the population faces are a consequence of their own actions. Therefore, the role of the state should not be care for the poor.

In the second part positive and preventive checks to population are examined. Preventive checks are further analyzed because Malthus gives them more importance.

The third, central part, is dedicated to Malthus's criticism of the Poor Laws and, within it, his opposition to the state's intervention is further analyzed. According to Malthus, laws that are passed in order to improve the status of the poor have an opposite effect. Even though their aim is to decrease poverty, they increase it. Their tendency is to lead to an increase in population, without the simultaneous increase in food resources that are needed to satisfy the needs of that number of people. The poor, when given an increase in wages, tend to marry more and form families with a larger number of children that they can't support themselves. In that way, they become more dependent on the state, and this leads to an increase in poverty.

The fourth part analyzes the misgivings of Malthus's theory, especially its negligence of technological advancement. And it is because of this omission that Malthus couldn't come to a different theory concerning population growth, rather than the one that he had formed.

Finally, after all the important elements of Malthus's theory on population are analyzed, the importance of his thought and a theory of minimal state are examined. Stated and defended is the stance that the theory of minimal state is not value-neutral, and that the only minimal state that can exist is a liberal minimal state, and therefore Thomas Robert Malthus belongs to that tradition within the liberal thought.

Key words: *Thomas Robert Malthus, theory on population, minimal state, laissez-faire doctrine, classical liberalism*